

İmam Şamil'in Naibi Hunzakhlı Hacı Murat*

Yılmaz Nevruz*

Özet

Kafkas millî kahramanlarından Hunzakhlı Hacı Murat hakkında telif edilen eserlerin müşterek özelliği olaylara duygusal yaklaşımları olmuştur. Bu eserlerin en meşhuru Tolstoy'un "Hacı Murat"ı olup Çarlık Rusya'sının resmî görüşünü yansıtan belgelere ve sansasyonel haber-yorumlara dayalı hikâye formatındaki eser hâlâ birçok yazar için kaynak olmaya devam etmektedir. Ancak gerek bu eserin gerekse Türkiye'de Hacı Murat hakkında yazılan roman ve hikâye türü kitapların büyük bölümünün hayal mahsulü olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmamızda Kafkasya İmamat sisteminde önemli bir etki bırakmış olan Mudir/Baş Naib Hunzakhlı Hacı Murat'ın kısa biyografisi sunulduktan sonra Rus dilinde yazılanlar başta olmak üzere güvenilir yazılı kaynaklara dayanarak İmam Şamil ile Hacı Murat arasında vuku bulan anlaşmazlığın tarih usulüne göre objektif bir tahlili yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Murat, İmam Şamil, İmamat, Naiblik, Mudirlik.

İmam Shamil's Regent Hadji Murad of Hunzakh

Abstract

The common characteristic of works compiled about Hadji Murad of Hunzakh, one of the Caucasian national heroes, was their emotional approach to events. The most famous of these works is Tolstoy's "Hadji Murad", which was written in story format, based on documents and sensational news-comments that reflects the official standpoint of the Czarist Russia and is continuing to be a reference for many writers. However, it shouldn't be ruled out that both this book and the majority of the books and stories written in Turkey about Hadji Murad are works of fiction.

---

* "Umumi Kafkas Tarihine Giriş" isimli kitabımızın henüz yayımlanmamış III. cildinde yer alan "Hacı Murat" bahsine eklemeler ve çıkartmalar yapılarak telif ettiğimiz bu makaleyi yeniden düzenleyerek, redakte ederek ve öz/abstract kısmını da ekleyerek yayıma hazır hâle getiren Doç.Dr. Fethi Güngör'e müteşekkirim.

Dr., Araştırmacı, (ORCID ID: 0000-0001-7678-4209).

(Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2017, Makale Kabul Tarihi: 21.09.2017)

In this work, after presenting a short biography of Master/Chief Regent Hadji Murad of Hunzakh, who left an important influence on the system of Imamate of Caucasia, we, objectively and according to the practice of history, have tried to analyze the dispute between Imam Shamil and Hadji Murad by using primarily Russian works and other reliable written sources.

Keywords: Hadji Murad, Imam Shamil, Imamate of Caucasia, Master/Chief Regent.

Giriş

Hunzakhlı Hacı Murat Türkiye’de en iyi tanınan Kafkas millî kahramanlarının başında gelir. Keza Kafkas Azatlık Mücadelesinde efsanevi gerilla savaşçısı ve İmam Şamil’in Naibi olarak Hacı Murat’ın önemli bir yeri vardır. Onun hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiş ama günümüze kadar objektif bir araştırma yapılmamıştır. L. Tolstoy’dan itibaren onunla ilgili olarak makale, kitap veya kitap içinde bölüm yazarların müşterek özelliği, olaylara az veya çok duygusal yaklaşmalarıdır.

L. Tolstoy tarihçi olmadığı için kitabını yazarken konu üzerinde fazla bir araştırma yapmamıştır. Hacı Murat’ın ölümünden beri 164 yıl geçmesine rağmen Tolstoy’un Çarlık Rusya’sının resmî görüşünü yansıtan arşivlerindeki belgelere, dönemin gazetelerinde-dergilerinde yayımlanan sansasyonel haber-yorumlara ve çağdaşlarının anlattıkları efsanevi rivayetlere dayalı olarak kaleme aldığı söylenen hikâye biçimindeki eser hala birçok yazar için kaynak olmaya devam etmektedir. Öte yandan Anılan kitap uzun yıllardan beri kitapçı vitrinlerinde yerini koruduğu için Hacı Murat güncelliğini hiç kaybetmemiştir. Ancak sözünü ettiğimiz kitapta doğru bilgiler olmakla beraber yazılanların büyük bölümü hayal mahsulüdür. Aynı konuda Türkiye’de yazılan roman ve hikâye türü kitapların tamamı da hayal mahsulüdür. Hacı Murat hakkında şimdiye kadar tarihi inceleme niteliği taşıyan yegâne Türkçe çalışma A. Canbek Havjoko’nun “Hacı Murad’ın Hayatı” isimli ve Türkiye’de çok az bilinen makalesidir¹.

¹ Canbek Havjoko, "Hacı Murad’ın Hayatı", *Severnıy Kavkaz-Ejemesyannıy jurnal*, Fevral 1936, Nr. 22, Warszawa. Makale aynı dergide önce Rus, sonra da Türk dillerinde yayımlanmıştır.

Biz bu çalışmamızda Hacı Murat'ın kısa biyografisini sunduktan sonra güvenilir Rusça yazılı kaynaklar başta olmak üzere diğer yazılı kaynaklara dayanarak "İmam Şamil-Hacı Murat Anlaşmazlığı"nı açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Hacı Murat'ın Kısa Biyografisi

Avar Boyuna mensup bir özden aileden gelmektedir. Babası Gitinav-Muhammed Ruslara karşı yapılan savaşlarda yer almış, mertliği ve cesaretiyle temayüz etmiş bir kişiydi. Avarların "Tavulal" tukhumundan/sülalesinden geliyor. Hacı Murat'ın ne zaman doğduğu hakkında çelişkili bilgiler var. Ancak İmam Hamzat'a yapılan suikast sırasında 25-30 yaşlarında olduğunu kabul edersek Şamil'den 10 yaş kadar küçük olduğunu tahmin edebiliriz. Bazıları 1816 yılında doğduğunu kabul ediyorlar. Ama bunu ihtiyatla kaydetmek lazımdır. 1834 yılında 18 yaşında bir genç olan Hacı Murat'ın suikasttan sonra Büyük Hançe tarafından Hunzakh yöneticiliğine atanması pek inandırıcı görünmemektedir. Bize göre bu tarihin 1808 olması kuvvetle muhtemeldir.

Küçüklüğünde Kur'an okumayı öğrenmiş, medresede Muhtasar ve Tasrif okumuştur. Avarca okur, yazar başka dil bilmezdi. Kendi küçük çiftliğinde çalışarak maişetini temin eder ve bütün işlerini bizzat yapardı. Daha çocuk yaşta iken ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenmiş, hem binicilikte hem de silah kullanmada temayüz etmiştir. Yüz görünüşü güzel sayılmazdı, ama vücutça çok kuvveti ve kedi gibi çevikti. Ruslardan ilk kaçı sırasında kurtulmak için uçuruma atladığında her iki bacağı kırıldı. Tedavisi muhtemelen iyi yapılmadığı için de biraz aksak yürüme hali teessüs etti. Hacı Murat'ın ailesinin Avar Han ailesiyle süt akrabası olduğu söylenir, ama sihri akrabalığı yoktur. İmam Hamzat'ın şehid edilmesinden sonra bir süre Hunzakh yöneticiliği yaptıysa da Mekhtul Hanı Aslan Han'ın Hanlığa naib yapılmasından sonra görevden uzaklaştırıldı. Bunu içine sindiremedi ve Aslan Han'la mücadeleye girişti. Sonunda Ruslar tarafından tevkif edilerek Temirhan-Şora'ya nakledilirken uçurumdan atlama eylemiyle bacalarını kırma pahasına kurtuldu. İyileştikten sonra da Dargo-Vedeno'ya gidip İmam Şamil'e biat etti².

² Bkz. Havjoko, a.g.m.

İmam, ansızın gelen misafiri önceleri güvenle karşılamadı. İmam Hamzat suikastına katılan³, Ruslardan rütbe alarak bir müddet Hunzakh yöneticiliği yapan Hacı Murat'ın şüphe ile karşılanması tabii idi. Üstelik Hacı Murat'ın tevkif edildiği ve ne zaman firar ettiği hakkında İmam'a henüz bilgi gelmemişti. Avar ve Andi vilayetleri hududunda o sıralarda İmamat İdaresi ile Rus nüfuz alanı arasında tarafsız bir yer Tloh Auluna Hacı Murat naib tayin edildi. Bu görev, onun sadakatini ve sözlerinin doğruluğunu ispat etmesi için bir imtihan olacaktı. Tlohular Şamil'in naibine itirazsız itaat ettiler. Az müddet sonra Hacı Murat, Tselmes aulu ile civardaki birkaç köye de İmam'ın hâkimiyetini kabul ettirdi. Hacı Murat'ın Tloh aulunda Şamil'in naibi olduğu Hunzah'da duyulunca, Taymashan Muhammed, Ali Muhammed ve Egitilav gibi sadık dostları Hacı Murat'ın yanına geldiler ve ona destek oldular. Dostlarının gelişinden sonra Hacı Murat ikametgâhını Tselmes'e nakletti.

Hacı Murat'ın firar etmesi ve İmam Şamil'e biat ederek İmamat'ta küçük bir naiblik kadrosuna atanması Rusları tedirgin etti. Rus askerî yönetimi Hacı Murat'ın yerel halk üzerindeki nüfuzunu ve ataklığını bildiği için onu bir an önce yok etme kararı aldı. Hunzakh'ta Rusların himayesi altında Avar Hanlığı'nı vekâleten yöneten Ahmat Han daha da endişeliydi. Zira aralarında geçmişe dayanan bir husumet vardı. Ahmat Han Rus Yönetiminin onayıyla Hacı Murat'ı öldürtmeye karar verdi. Hasan isimli birini bu işle görevlendirdi. Ancak tasarlanan suikast çabuk ortaya çıkartıldı ve kiralık katil işini bitirmeden yakalanıp katledildi. Suikast planı tutmayınca Rus Kumandanlığı, Hacı Murat'ı açıkça askerî güç kullanarak yok etmeyi kararlaştırdı.

Ahmat Han'ın kumandasında yerli milisler ve Rus nizami kuvvetlerinden müteşekkil bir müfreze Hacı Murat'ın idare merkezi Tselmes Aulunu kuşattı. Baskın ani olduğu için Hacı Murat önceden tedbir almamıştı; birkaç sadık arkadaşıyla mescide kapanarak savunma tertibatı aldı. Karanlık çökene kadar düşmanı oyaladı, sonra da bir

³ Hacı Murat Donogo, Hacı Murat'ın sonradan çok pişman olduğunu, Hamzat'ın mezarını defalarca ziyaret edip mezarın yanında uzun süre oturduğunu kaydetmiştir. Bkz. Hacı Murat Donogo, "Hacı Murat: Meyus Kahramanın Ölümü", <http://nohchalla.com/knigi/donogo-hadji-murad/17-2012-02-14-11-49-36.html>.

yolunu bulup çemberin dışına çıkmayı başardı. Kendi naibliğine bağlı yerleşimlerde süratli bir şekilde muharip kıtalar teşkil ederek aynı günün gecesinde muhasır düşman kuvvetlerine dışarıdan yıldırım taarruzuna geçti. Neye uğradığını anlayamayan düşman birlikleri dağınık ve perişan bir halde Hunzakh Kalesine sığındılar. Bu çatışmadan sonra Rus birlikleri hem Hunzakh'ı hem de Avaristan'ı terk ettiler. Bu müthiş zafer İmam'ın Hacı Murat üzerindeki şüphelerini izale etti. Bir müddet sonra İmam Şamil Hacı Murat'ın Naiblik Merkezi'ni ziyaret ederek kendisini tebrik etti ve ödüllendirdi. Bu olaydan üç yıl sonra Hacı Murat'ı en büyük naibliklerden biri olan Hunzakh Naibliğine atadı. Hacı Murat yeni görevinde de askerî kabiliyetini ve gerilla savaşçılığındaki büyük ustalığını gösterdi. Hacı Murat İmamat topraklarında birçok kıyamın bastırılmasında görev aldığı gibi 12 büyük ölçekli baskını da başarıyla gerçekleştirdi. Baskınlarda elde ettiği ganimetlerle İmamat'ın hazinesini zenginleştirdi. Bu baskınlardan en ünlüsü Dağıstan'daki Rus Yönetiminin merkezi olan Temirhan-Şora'ya yaptığı ünlü baskındır. Ganimet bakımından kazançlı olmasa da Ruslara büyük korku saldı ve Rus yerleşimlerinde uzun süre panik hali devam etti ve Müslümanların maneviyatını güçlendirdi⁴.

Hacı Murat'ın Temirhan-Şora Baskını

1849 yılı mart ayında Gen Argutinskiy dinlenmek ve Saltı Savaşı sırasında yaralananları tedavi ettirmek üzere Temirhan-Şora'daki karargâhına dönmüştü. O az konuşan bir adamdı. Zaferi kutlamak içi tertiplenen eğlencede mutluluğunu ve hissiyatını belirten bir konuşma yaptı. Kendi kahramanlarını övdü, Şamil'in naiblerini ve Hacı Murat'ı korkaklıkla itham ederek onları aşağıladı. Argutinskiy'nin naibler hakkındaki görüşü çok yakında belli olacaktı. Akhtı başarısızlığı göz önüne getirildiğinde Argutinskiy'nin görüşü birçok Dağlı tarafından da paylaşılıyordu. Hacı Murat gerçekten kimin kim olduğunu göstermeye karar verdi. 14 Nisan gününün gecesinde Udallı 500 seçkin müridle Temirhan-Şora'yı bastı. Anılan yer hızla gelişmiş, nüfusu artmış, istihkâmları, palangaları, koruma duvarları ve hendekleriyle aşılmaz bir müstahkem belde haline gelmişti. Şehrin çevresinde süvari alayları, çok sayıda gidip gelen devriye birlikleri ve nöbetçi kuleleri vardı.

⁴ Bkz. Havjoko, a.g.m.

Argutinskiy'nin ikametgâhı Temirhan-Şora'da idi. Keza, Abşeron Alayının ana karargâhı ve onun kumandanı Knyaz Orbeliyani'nin ikametgâhı da oradaydı ve bu Gürcü asıllı Prens Orbeliani aynı akşam evinde balo veriyordu. Garnizonda devamlı olarak 4 bin kadar insan yaşıyordu.

Haci Murat en sevdiği taktiği uyguladı, müfrezesinin yarısını pusuda bıraktı, diğer yarısıyla sessizce kaleye yaklaşmaya başladı. Onları iki devriye askeri fark etti ve soldatlar ancak iki el ateş edebildiler, Dağlılar hücum ederek ikisini de katlettiler. Şehirde yerel rehberlerinin kaybolduğu anlaşıldı. Onlar Temirhan-Şora'yı bilmiyorlardı, rastgele hareket etmek zorunda kaldılar. Pencerelelerinden ışık sızan büyük bir bina gördüler, buranın Knyaz Argutinskiy'nin sarayı olma ihtimali ağırlık kazandı ve generali yakalamak ümidiyle anılan binaya doğru at sürdüler. Kendisini bulamasalar bile oranın (en azından) Gen Orbeliani'nin alay hazinesi ile sancağının bulunduğu karargâh binası olabileceğini düşündüler. Süratle binaya daldılar, ama yanılmışlardı, burası bir hastane idi. Hastalar koridorları kapattılar, saklanmaya çalıştılar, alarm verildiği için Rus askerleri hastaneye geldiler. Kısa bir çatışmadan sonra Haci Murat ve Müridleri kayıp vermeden şehri hızla terk ettiler. Haci Murat aniden ortaya çıktığı gibi aniden kayıplara karıştı.

Şaşkınlık içinde olan soldatlar apışıp kaldılar. Haci Murat amacına ulaşmasa da bu baskın yıldırım hızıyla her tarafa yayıldı. Kafkasya'da huzur içinde yaşadıklarını sanan Ruslar can emniyetinin kalmadığını düşünerek büyük endişeye kapıldılar. Böylece Gen Vorontsov ve Gen Argutinskiy'nin raporlarında ısrarla ifade etmelerine rağmen her şeyin iyi gitmediği ve Dağlıların dimdik ayakta oldukları anlaşıldı. Vorontsov ve kumandanları Muhacir-Abreklerin özellikle de Çeçen mücahidlerin baskınlarını bir türlü önleyemediler. Haci Murat bastığı mahallin hastane olduğunu anlayınca orada fazla eğlenmedi ve hiçbir hastaya zarar verilmedi. Baddeley'e göre alarm üzerine hastaneye gelen soldatlar ile Haci Murat'ın müridleri arasında çıkan çatışmada Haci Murat 20 kadar kayıp vermiştir. Rusların kayıpları ise 13 neferdirdi. Buna

karşılık Şapi Kaziyev Hacı Murat'ın hiç kayıp vermeden merkeze döndüğünü bildirmiştir⁵.

Hacı Murat İmam Şamil'e biat ettikten sonra Millî Azatlık Mücadelesi'nin tüm eylemlerine katıldı. Büyük başarılar kazandığı gibi bazen de yanlış hareketlerde bulundu. Bunlardan en önemli ikisi İmam'a Halef Seçme olayındaki sert çıkışı ile Karakaytag ve Tabasaran Seferindeki yanlış hareketidir. Her iki olayı kısaca özetlemekte yarar vardır.

İmama Halef Seçme Tartışması

Bu önemli konuyu Şapi Kaziyev "İmam Şamil" isimli eserinde veciz bir şekilde anlatmıştır. Anılan eserden öğrendiğimize göre, insanların bir kısmı Gergebil zaferini (Haziran 1847) hatırlayarak Şamil'in yenilmezliğini dile getirirken, diğer bir kısmı da Saltı yenilgisine (Eylül 1847) atıfta bulunarak İmam'ın artık yaşlanmaya başladığını ve eskisi gibi olmadığını düşünüyorlardı. Şamil ise dağlık arazide Çarın askerlerinin ilerlemesini durdurmak ve onları geri atmak için derin düşünceler içindeydi. Cesaret hususunda asla sıkıntısı olmamıştı. Seçme yetkisi Devlet Meclisine aitti. Bu meclis de naibler, ulema, ayan, Dağıstan ve Çeçenistan'ın diğer yüzlerce yöneticilerinden oluşuyordu. Ama İmamat dâhilinde konuyla ilgili olarak önceden birlik sağlanması gerekiyordu. Asıl ana mesele İslam'a dayalı İmamat İdaresi'nin güçlendirilmesiydi. Şamil meselenin halka sorularak çözüleceğine inanıyordu.

Şamil 1848 yılı ocak ayında Devlet Konseyini Venedo'da içtimaa davet etti. Devlet Konseyi'ne hitap eden Şamil kendisine; "dava arkadaşlarına son derece ehemmiyet veren, fevkalade gayretli ve vatanın müdafaasına kendini adanmış" bir halef bulunursa "İmam" unvanını bırakıp "Eski İmam" olarak anılmaya hazır olduğunu bildirdi.

Alışılmadık (Saltı) yenilgisinden sonra Şamil'in Devlet Konseyi'ni toplayarak böyle samimi bir öneride bulunmasını meclis üyeleri doğru bulmadılar. Ortak ve kaçınılmaz bir sebep yokken İmam'ın görevi bırakmasına lüzum olmadığı ve hali hazırda Dağlılar arasında İmamat

⁵ Şapi Magomedovich Kaziyev, "İmam Şamil", *İzd. Molodaya Gvardiya*, M. 2010; J. F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, London, 1908, s. 413; Y. Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş*, Cild: 3 (yayıma hazır metin), s. 183-184.

makamına Şamil'den daha layık kimsenin bulunmadığı hususunda görüş birliğine vardılar. Keza, Dağlılar arasında dolaşan “Şamil'in yaşlandığı ve eski gücünü kaybettiği” söylentilerinin Vorontsov ajanlarının fitne çıkarmak için yaydıkları yalan haberlerden ibaret olduğunun da altını çizdiler.

Devlet Konseyi üyeleri, Şamil'i insanları lidersiz bırakmamaya ikna ettiler, keza Şamil'e emri Hak vuku bulduğunda, onun yerine mümin ve cesur bir kişiliğe sahip olan oğlu Gazi Mahammed'in veraset yoluyla imamlığa seçilmesinin mümkün olup olmayacağı hususunda da müzakereye açmaya karar verdiler. Şamil veraset yoluyla İmam seçme usulüne şiddetle karşı olduğunu bildirdi. Ancak, bu devam eden harp dönemine mahsus olmak üzere, halkın kesin onayı alınmak suretiyle oğlunun varis tayin edilebileceğini ve kaderin hükmüne karşı gelinemeyeceğini de hatırlattı.

Bu esnada başlıca İmam namzetlerinden biri olarak kabul edilen Hacı Murat'ın beklenmedik bir şekilde İmam Şamil ile aynı görüşte olduğunu beyan etmesi dikkat çekiciydi. O, hayatta olduğu müddetçe Şamil'in İmam olarak kalmasının gerekli olduğunu da belirtti. Hacı Murat, yeni İmam seçilmesi sırasında onun (Şamil'in) en yakın arkadaşları arasında beklenmedik ihtilafların da çıkabileceğini ifade ederek şöyle konuştu: “Kimin kılıcı keskinse İmam olacak da odur.”

Bunun üzerine Şamil dava arkadaşlarına şöyle hitap etti: “Kardeşlerim, kıskanç ve kibirli olmayalım, düşmandan intikam almış gibi davranmayalım ve dava arkadaşlarımız için kötü şeyler düşünmeyelim”⁶. Hacı Murat'ın son sözleri hoş karşılanmadı. “Kimin kılıcı keskinse İmam olacak da odur” hükmü modern devlet anlayışına uymayan, Halkın inisiyatifini dışlayan ve dikta yönetimine yol açacak ilkel bir görüştü. Umumi Danışma Meclisi'nin üyeleri Hacı Murat'ın bu çıkışını pek tasvip etmedilerse İmam'ın kapanış konuşmasıyla herhangi bir olay çıkmadan toplantı sona erdi.

Hacı Murat'ın Son Seferi: Karakaytag-Tabasaran Seferi

İmam Şamil 11 Mart 1851'de Çeçenistan'ın Şali kasabası yakınlarında Gen Baryatinskiy yönetimindeki Rus kuvvetlerine karşı

⁶ Kaziyev, a.g.e., s. 108.

yapılan muharebede alınan yenilgiyi telafi etmek ve Ruslara misillemede bulunmak için elverişli bir ortamın belirmesini bekliyordu. Güney Dağistan'da Karakaytag ve Tabasaran sakinleri de İmam Şamil'i defalarca davet edip isyan hareketine katılacaklarını bildirip duruyorlardı. İmam 1851 yılının haziran ayında uygun bir ortam oluştuğunu hesaplayarak naibleriyle Ruguça yakınlarında buluştu ve harekâtın ayrıntılarını müzakere etti. Ertesi gün de ana kuvvetlerle Turçidağ'a gitti.

Bu arada Knyaz Argutinskiy 30 Haziran'da Şamil'in hareketiyle ilgili olarak Temirhan-Şora'dan bilgi aldı. 3 Temmuz'da 4 bin piyade, 500 süvari ve 8 toptan müteşekkil bir kuvvetle Dağlılara darbe vurmak için Turçidağ'a gelip pozisyon aldı. 4 Temmuz gecesi Saltı Naibi Umar 300 atlı⁷ ile Kaytag ve Tabasaran'a gönderildi. Bu esnada Kazikumuklu süvariler ile araziye çıkan Ruslar Umar'ın birliğine tesadüf ettiler. Çırag tepelerinde çatışma yaşandı. Yerel Halktan da takviye alan Umar 1500 kişilik kuvvetiyle bir avuç Rus'un karşısında tutunamayıp kaçtı, geride birçok ölü ve esir bıraktı.

Şamil Naib Umar'ın korkakça hareketine çok sinirlendi ve onu görevden aldı. Sonra aynı görevi Hacı Murat'a verdi. Avarlı Naib de bunu gayet isteksizce kabul etti. 15 Temmuz gecesi Çokh'tan 500 süvari getirildi ve 14 Temmuz'da Hacı Murat Temirhan-Şora ile Derbent arasında bulunan Buynak şehrine doğru hareket etti. Tarko Şamkhal'ının toprakları içinde bulunan Buynak'a saldırı düzenledi. Şehrin valisi Şamkhal'ın kardeşi Şahvali-Han'ın malikânesine baskın yaptı. Çıkan arbedede Şahvali-Han kamasıyla Hacı Murat'ın iki askerini öldürdü, ama kendisi de hayatını kaybetti. Hacı Murat onun eşi Sultanat'ı ve iki oğlunu esir aldı, hazinesini ele geçirdi ve ertesi gün kayıp vermeden Karakaytag vilayetine gitti.

⁷ Saltı Naibi Umar'ın müfrezesinin kaç kişiden oluştuğu hakkında kaynaklarda verilen rakamlar birbirini tutmuyor: Karakhî 3000, Gacı Ali 1500, Gammer 300 rakamını vermiştir. Bize göre üçü de akla yatkın değil. 3000 veya 1500 mevcudlu bir seriyyenin Rus işgali altında bulunan ve çok kötü yolları olan bir arazide seri hareket etmesi mümkün görünmüyor. 300 rakamı da çok zayıf bir kuvvet görüntüsü veriyor. Zamanında dünyanın en başarılı gerilla savaşları kumandanı olan tecrübeli Şamil'in Hacı Murat'a tahsis ettiği 500 atlı muharip en mantıklı sayıdır. Binaenaleyh Şamil'in Naib Umar'a de 500 atlı muharip tahsis ettiğini tahmin edebiliriz.

Haci Murat'ın baskın haberi Kaytag'a ulaşmıştı. Halk Rusya'ya karşı ayaklanmış durumdaydı ve Haci Murat'ı kurtarıcı olarak karşıladı. Onlar Şamil'e katılmaya hazır olduklarını, ancak zavallı bir kadını savaş ganimeti olarak almanın bir değer taşımadığını göz önünde tutarak Şahvali'nin dul eşini serbest bırakmasını istediler. Haci Murat onların dediklerine kulak asmadı. Kaytaglılar kibirli Haci Murat'tan pek hoşlaşmadılar. Ama her şeye rağmen Şamil'in muharip elçileriyle ilişkilerini bozmadılar. Haci Murat daha ziyade kendi malikânelerine kapanan soylularla ilgilendi, onları evlerinden dışarı çıkardı ve Derbent'e kaçan beyleri de takip ettirdi. Haci Murat'tan kaçan beyler Derbent'in surlarının arkasına saklandılar. Sonra Haci Murat kendisine katılan Kaytaglılarla birlikte Tabasaran istikametine hareket etti. Naib takip altında olduğunu bildiği için dağlık ve ulaşımı zor bir arazide olmasına rağmen müfrezesini cebri at yürüyüşüne geçirerek 30 saatte 150 km yol aldı. Civar köylerin sakinleri onları sevinçle karşıladılar ve kendi takımlarıyla Haci Murat'a katıldılar.

17 Temmuz'da Argutinskiy olup bitenleri öğrendi. 4500 piyade, 900 süvari ve on topla Turçidağ'dan ayrılıp 19 Temmuz'da tekrar Temir-Han-Şora'ya hareket etti. 24 Temmuz'da Tabasaran'a ulaştı. Ama Haci Murat kaybolmuştu. O etrafa çelişkili söylentiler yayarak bulunduğu yeri kamufle etmeyi başarmıştı. Argutinskiy Tabasaran'a girdikten sonra da olumsuz durumlarla karşılaştı. Tabasaran'da kendini tam bir düşman memleketi içinde buldu. O çok dikkatli davranmak zorundaydı, zaten Haci Murat ile Şamil'in arasında kalmıştı. Bu durum karşısında malzeme taşıyan arabalarının geri dönmelerini emretti, onlar dört gün önce muzafferane geçtikleri yerlerden şimdi korku içinde geçmeye çalışıyorlardı. Haci Murat konvoyu takip altına aldı, sağdan soldan saldırıya geçerek konvoyu iyice hırpaladı. Haci Murat Ruslar ile ağırlıklarını birbirinden ayırmak için Dağlıları göreve çağırdı. Tabiatıyla onlar da topları ele geçirdiler ve konvoyun geçişini engellediler. Ruslar büyük zorluklarla barikatı kırdılar, 7 ölü, 67 yaralı verdiler, 40 malzeme yüklü atı da bıraktılar.

Buna rağmen Haci Murat çok dikkatli ve ihtiyatlı hareket ediyordu. Onun müfrezesi çok küçüktü. İnsani kayba tahammülü yoktu. Bu yüzden yerel halktan da yararlandı. Onlar da dalga dalga gelen güçlü Rus kollarını görünce Mudir'in (yüksek rütbeli naib) kuvvetinin

yetersizliğini görerek endişeye kapıldılar ve ihtiyatlı davranma yolunu seçtiler. Bu arada Argutinskiy şiddetli bir çatışmadan sonra Khoşni'yi ele geçirince Dağlılar Ruslarla görüşme teklifinde bulundular ve onlara temsilciler gönderdiler. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Hacı Murat geceleyin pozisyonunu değiştirdi ve Avaristan'a döndü⁸.

Şamil ise 7 bin asker ve iki topla Turçidag'ı aştı ve Gamaş köyüne bir askerî birlik gönderdi. Birlik, Polk Grammatika'nın emrindeki üç taburdan biri olan Bnb. Rakussa kumandasındaki taburla karşılaştı. Dağlılar ve naibler firar ettiler, Şamil onları durduramadı. Çatışmada ölü, yaralı ve esir olmak üzere 266 kayıp verildi, Hidatlı Naib Muhammed de ölenler arasındaydı⁹. Netice olarak 1851 yılında Kaytag ve Tabasaran hür Topluluklarını Millî Azatlık Hareketine iştirak ettirmek için yapılan seferler planlandığı gibi icra edilemedi ve başarıya ulaşamadı. İmam Şamil Dargo-Vedeno'ya avdet etti. İmam, Hacı Murat'ın kendi başına Avaristan'a dönmesine; Buynak, Karakaytag ve Tabasaran'da kendisine verilen görevi ihmal edip ganimet peşinde koşmasına çok sinirlendi ve tahkikat açmaya karar verdi.

Hacı Murat Hadisesinin Ayrıntıları

İmam Şamil ile Hacı Murat arasındaki soğukluk (buna hemen ihtilaf dememek lazım) Hacı Murat'ın daha önce Mekhtul Hanlığı merkezini basarak Ahmat Han'ın dul eşi Hançe Nuhbike'yi kaçıırıp Avarya'ya getirmesi ve onunla evliymiş görüntüsü vermesi, sonra da esir olarak satmaya kalkışmasıyla başlamıştı. 1851 yılında düzenlenen Karakaytag-Tabasaran Seferi sırasında yaşanan (Nuhbike olayına benzer) hadiseden sonra daha da arttı. Şamil'e göre bu nevi hareketler zamanın baskın geleneklerine uysa da İslam şeriatine aykırıydı. Diğer yandan kaynaklarda dindar bir Müslüman olduğu ifade edilen Hacı Murat gibi meşhur bir kişinin irtikâp ettiği bu nevi nahoş hareketleri anlamak da mümkün değildir. İmam'ın önceki hadisede Hacı Murat'a

⁸ Bkz. Moshe Gammer, "Muslim Resistance to the Tsar", *Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestane*, London: Frank Cass, 1994; Muhammed Tahir el-Karakhi, *Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Çazavatı*, 1333, s. 198-199; Kazıyev, a.g.m.; Baddeley, a.g.e., s. 415.

⁹ Gaci-Ali, *Skazaniye Ochevidtsa o Shamile*, Pod red. V.G. Gadzhıyeva, Makhachkala, 1995.

kıyamadığı anlaşılmaktadır. Naib'in aynı eylemi tekrar ve daha ağır bir biçimde yapmış olması herhalde İmam'ın sabrını taşırılmıştır.

Aslında idari-askerî cihetten İmam ile naibi arasında prensip itibariyle belirli bir görüş ayrılığı yoktu. Sadece icraat sırasında ve meselelerin hallinde usul farklılığı vardı. İmam akıllı, sakin ve yarını düşünerek hareket ederken, Hacı Murat hissi, atak, sadece içinde bulunduğu anı göz önünde tutarak hareket etmeye meyyal bir şahsiyetti. Düşünce melekesini yeterince kullanmadığı için çok zafer kazanmasına rağmen çok da hata yapmış ve iyi bir idareci olamamıştır. Keza yaradılıştan mütevazî olmasına rağmen çevredeki mütebasbîs insanların yaldızlı övgülerle süslü sözlerinden zaman zaman etkilediğini de tahmin edebiliriz. Manevi-dinî muhtevası yetersiz olduğu için halk nezdinde Şamil kadar etkili olması da mümkün değildi. İmam Hamzat Bek'e yapılan suikasttan Hunzakh yönetimlerine başkaldırmasına ve son kopuşuna kadar olaylara hep hissi ve fevri yaklaşmıştır ve bu yüzden telafi edilemez hatalar yapmıştır. Bu tabiatı ve yapısıyla iyi bir askerî kumandan olabilirdi, nitekim oldu da. Ama iyi bir idareci olması mümkün değildi. Hal böyle iken bazı münafıklar ve fitne erbabı Çarlık ajanlarının yönlendirmesiyle Hacı Murat'ı İmam Şamil'in halefi olmaya doğru sürüklediler. Ancak bilmedikleri bir şey vardı:

Kafkas İmamat Devleti'nin İmamlığı veya Liderliği diğer yerel beylikler veya güçlü devletlerde olduğu gibi mevki ve mansıp makamı değil, çile ve sıkıntı çekme yeri idi. Ancak Şamil gibi akıllı, bilgili, tecrübeli, sabırlı ve manevi etkinliği olan kişiler o makamı doldurabilirlerdi. Fitne erbabının ve münafıkların amacı Ruslardan gümüş ruble devşirmek olduğu için İmamat'ın üst düzey yöneticileri arasına nifak sokma faaliyetlerini Hacı Murat olayı vesilesiyle daha da yoğunlaştırdılar. Hacı Murat Hadisesi ana hatlarıyla incelenirken durum daha iyi anlaşılacaktır.

Karakaytag-Tabasaran Seferinden Sonra

Karakahlı Muhammed Tahir'in kitabında verilen bilgilere göre, Şamil Hacı Murat'ı Kaytag ve Tabasaran'a gönderirken ona bölgede bir kale inşa ederek içinde oturmasını ve çevre halkını kendisine (İmamat'a) bağlamasını tembih etmişti. Ama o biraz yağma baskınları yapma niyetindeydi. Önce Buynak'a baskın yaptı ve Şahvali-Han'ı katledip

eşini ve evlatlarını esir etti. Daha bazı mallar ve esirler de aldı. Hacı Murat ele geçirdiği esirler ve mallar ile birlikte Kaytag'a vardı. Ora halkı Şahvali'nin eşi ve çocuklarını serbest bırakmasını rica ettiler. Çünkü bu kadın Kaytaglı Camav'un kız kardeşiydi. Bağışlarsa Kaytag Halkıyla anlaşması kolay olacaktı. Zaten Şamil de bunu istiyordu. Halbuki Hacı Murat hâlâ esir ve mal peşindeydi. Bu yüzden Kaytaglılarla anlaşma yapamadı ve gittiği yerlere esirleri de birlikte götürdü. Yolda Şahvali'nin eşi bir yolunu bulup kaçtı (diğer kaynaklarca teyit edilmiyor). Hacı Murat çok geçmeden geri döndü ve yaptıklarını İmam'a anlattı. İmam bundan çok rahatsız oldu ve onu görevden aldı. Gacı Ali de tek cümle ile aynı şeyleri ifade ediyor.

Bunlara karşılık Gazikumuklu Abdurrahman (Şeyh Cemaleddin'in oğlu ve İmam'ın damadı) Kaluga'da Şamil'in maiyetinde bulunduğu sırada yazmaya başladığı "Hatıralar" isimli eserinde çok daha ayrıntılı bilgi vermiştir. Bize göre kitabını yazarken Şamil'den ve babası Şeyh Cemaleddin'den bilgi edindiğinde kuşku yoktur. Dolayısıyla yazdıklarının genelde doğru olduğunu kabul edebiliriz. Ona göre, Avar naiblerin en ünlüsü Avarlı Hacı Murat idi. Dağıstan sınırlarına yakın olan halklar, özellikle de ovalık alanlarda oturan Dargılar ondan çok çekiniyorlardı. Pek çok baskın seferi yapmıştı. Bunlardan biri de Mehktul Hanlığına yaptığı baskındı. Mekhtul Hanı Ahmat Han'ın eşi Hançe Nuhbike'yi kaçırdı. Onu Avarya'ya götürdü, onlar karı-koca gibi idiler. Elisulu Danyal Bek bu olayı haber alınca büyük bir üzüntü duydu. O Şamil'den ve babamdan yardım istedi, onlar da Hacı Murat'a 5 bin ruble fidye karşılığında serbest bırakmasını söylediler. Ancak Hacı Murat Hançe için 5 bin ruble ve bir köle talep etti. Danyal Bek söz konusu gümüş akçeyi verdi, köle vermeyi kabul etmedi. Hacı Murat onun çok sevdiği kölesini elinden alıp onu aşığalamak istiyordu. Bunu bilen Danyal Bek İmam'dan Hançe Nuhbike'nin serbest bırakılması için katkıda bulunmasını istedi. Şamil de kendisi istemediği takdirde Hacı Murat'ın onu evine götüremeyeceğini söyledi. Sonunda Hacı Murat istediğini aldı, gümüş akçe ve köle karşılığında Hançe Nuhbike'yi serbest bıraktı.

Hacı Murat bir defasında da kendi müfrezesiyle Kaytag'a gönderildi. Onlar Buynak nahiyesine vardılar ve oranın amiri Şakhvali'yi öldürdüler, eşi Sultanat ile oğullarını esir ettiler. İnsanlar onun Kaytag

sakinleriyle ilgilenmediğini, orada bulunduğu sürede tamamen kendi zevkine baktığını belirtip İmam'a şikâyetle bulundular. Şamil işini layıkıyla yapmayan Hacı Murat'ın (diğer naiblere de ders olması için) görev yerini değiştirdi. İmam'ın onu hemen eski görevine iade etmeye pek niyeti yoktu. Hacı Murat (bir nevi tenzili rütbe olan) bu değişikliğe karşılık şöyle dedi: "İmam'ın benim görev yerimi değiştirmeye hakkı var, ben naib olduğum zaman, ona kötü günlerinde de iyi günlerinde de yardım ettim. Fedakârlıkta bulundum"¹⁰.

J.F. Baddeley'in aktardığına göre, 1851 yılında Şamil, Hacı Murat'ı Hazar kıyılarındaki Kaytag ve Tabasaran'a gönderdi ve oraların sakinlerinin Ruslara karşı ayaklanmalarını organize etmesini istedi. Hacı Murat gece yarısı 500 kişilik müfrezesiyle Şura ile Derbent arasında bulunan Buynak'ı bastı ve Tarko Şamkhal'nın kardeşi Şahvali'yi öldürüp onun dul karısıyla çocuklarını beraberinde götürdü. Şamil sonradan bunlar için yüklü bir fidye almıştır (Arapça el yazma kaynaklar ve modern yerel kaynaklar bunu teyit etmiyorlar). Hacı Murat bu son seferinde başarılı olamadı. Yerel ahali Müritlik Hareketine sempati beslemesine rağmen Hacı Murat'ın baskın ve yağma yönteminden rahatsız oluyordu. Zira Ruslar sonradan bunun acısını onlardan çıkartıyordu. Bu yüzden Hacı Murat'ı İmam'a acı acı şikâyet ettiler¹¹.

Dağıstanlı yazar Şapi Kaziyev olayları biraz farklı anlatıyor. Ona göre, Hacı Murat Şahvali'yi öldürtüp ikametgâhını tahrip ettirdi; eşini ve çocuklarını beraberinde götürdü. Biraz önce de ifade edildiği gibi Hacı Murat'ın bu baskın haberi ve esir alma eylemi Kaytag'da iyi karşılanmadı. Onlar zavallı bir kadını savaş ganimeti olarak almanın bir değer taşımadığını bildirerek Şahvali'nin dul eşini serbest bırakmasını istediler. Hacı Murat ise tutumunu değiştirmede. Neticede İmam aldığı şikâyetleri de göz önünde bulundurarak Hacı Murat'ın başarı kazanamayışının sebeplerini araştırmaya karar verdi. Operasyon planına uymadığı, gereksiz ganimet peşinde koştuğu ve Tabasaran'da var olan ayaklanmayı genişletemediği için başarılı olamadığı kanaatine vardı. İmam Hacı Murat'a sinirlendi, onu ve seçtiği Müridleri aç gözlülükle suçladı. Baskınla elde ettikleri ganimetleri kurtarmak için

¹⁰ Abdurrahman el-Gazikumukî, كتاب للذكريات (Kniga Vospominaniy/ Hatıralar Kitabı), Telif ve Yazım: Tiflis, 1285/1869, Baskı: Dağıstan Yayıncılık, Mahaçkala, 1997.

¹¹ Baddeley, *a.g.e.*, 415.

acele ettiklerini, bu yüzden Argutinskiy ile doğru dürüst savaşmadıklarını ve korkup kaçtıklarını söyledi. Naib de ona şöyle cevap verdi: “Ben korkak değilim. Kafkasya’da küçük çocuklar bile bunu bilir. Dağlılar ve Ruslar uzun zamandan beri benim cesaretime saygı göstermeye alıştırtılar.” Ve sonra o kendisinin 500 Müridle Argutinski’nin sayısız askerine karşı kaybetmesinin anlaşılabilir olduğunu, buna karşılık Şamil’in 15 bin kişilik bir kuvvetle Polk Grammatika’nın üç taburu karşısında savaş kaybettiğini ima etti. Bu açıkça meydan okumaktı. Bundan sonra Şamil ile Hacı Murat arasındaki çatlak giderek büyüdü ve üzerinde köprü kurulamaz bir uçurum haline geldi. Sonunda Hacı Murat’ın ‘naiblik başlığı’ geri alındı¹².

Hacı Murat Görevden Alındıktan Sonra Yaşanan Hadiseler

Karakhlı Tahir bu hususta çok kısa bilgi vermiştir. Hacı Murat Kaytag ve Tabasaran’dan döndükten sonra İmam’a gelip yaptığı icraatı anlattı. İmam onun yaptığı işleri tasvip etmediğini belirtip kendisini naiblikten azletti. Bu durumdan canı sıkılan Hacı Murat kendi müritlerini yanına alarak Hunzakh’a çekildi. Orada kendi taraftarlarına Şamil’in naiblerine itaat edilmemesini söyleyip tahrikata başladı. Durumdan haberdar olan İmam onların üzerine bir askerî müfreze gönderdi. Onlar da Batlayıç¹³ köyünde toplanarak karşı koymaya karar verdiler. Ancak iş ciddiye binince Hacı Murat’ın destekçilerinden çoğu Şamil’in tarafını iltizam ettiler. Hacı Murat yalnız kalacağını anlayınca direnmekten vazgeçti ve doğrudan İmam’a iltica etti ve af diledi. İhtilaf hal yoluna girdi sanılırken, araya münafıklar girdiler ve Hacı Murat’ı “İmam tarafından öldürüleceği”ne inandırdılar. O da ailesini bırakıp Rusya’ya kaçtı¹⁴.

Şapi Kaziyev hem Rus kaynaklarını hem de Arapça yerel kaynakları tarayarak Hacı Murat Meselesi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermiştir. İmam herhangi bir müessif hadisenin çıkmaması için Hacı Murat ve taraftarlarının bulunduğu köyü muhasara altına aldırdı. Hacı Murat’ın oradan çıkmasına izin vermedi. Eski naib bir huruç hareketi yaparak birçok atlıyı püskürttü, ama geri dönmek zorunda kaldı. Vaziyet vahim bir hal almıştı. İnsanlar arasındaki ihtilaf zaten sıkıntılı

¹² Kaziyev, a.g.m.

¹³ Batlayıç köyü Hunzakh’ın 5-6 km doğusunda yer alan bir köydür. Botlikh ile ilgisi yoktur.

¹⁴ Karakhî, a.g.e., s. 199-200.

bir durumda olan İmamat'ı tehdit ediyordu. Bunun üzerine uzlaşma sağlamak için Şeyh Cemaledin'in başkanlığında din adamları harekete geçtiler. Şamil de en iyi muharibinin kendine muhalif olmasını istemedi, sükûnet temin edildi ve Hacı Murat Şamil'e döndü. Lakin Hacı Murat'a bağlı alt naibler ile onun kuzenleri Albur ve Fatali Han arasında bölündüler.

Gelişmeler Argutinskiy'nin casusları tarafından dikkatle takip ediliyordu. General Hacı Murat'a acele mektup yazdı ve Şamil'in karşısına cesurca dikilecek olursa kendisinin affedileceğini bildiriyordu. Ayrıca Argutinskiy Hacı Murat İmam'dan uzaklaşacak olursa (ailesiyle birlikte) büyük bir lider ve kahraman olarak karşılanacağını ilave ediyordu. Hacı Murat Generale şu cevabı verdi: "Kuvvetim az olsa da Şamil ile aramızda Allah'ın mukadder kıldığı şey vuku bulacaktır. Yardımına ihtiyacım yoktur."

Nispî sükûnet sağlandıktan sonra Hacı Murat'ın, Batlaiç'ten ayrılıp Hunzakh yakınlarında bulunan doğduğu köye, Tselmes'e taşınma isteğini Şamil ret etti. Yaşlı annesi, eşi Sana, iki oğlu ve dört kızı orada yaşıyordu. Bundan sonra Hacı Murat Şamil'in Müritlerinin gözetimi altında sessizce hayatını sürdürdü¹⁵.

Öte yandan Hacı Murat fevri hareket eden, sinirlendiği zaman söylediği sözlerin nereye varacağını ve neye sebep olacağını pek kontrol edemeyen bir yaradılışa sahipti. Mesela Şamil onu siygaya çekerken önce üst-ast ilişkilerine uygun hareket ediyor, sonra da kendisine hâkim olamayarak ima yollu da olsa İmam'a şöyle diyor:

"Benim 500 müridle Argutinskiy'nin sayısız askerine karşı muharebeyi kaybetmem anlaşılabilir, ama Şamil 15 bin kişilik bir kuvvetle Grammatika'nın üç taburu karşısında yenilmiştir." Bu sözler Mudirlik¹⁶ seviyesindeki bir naibin söyleyeceği sözler değildir. İmam'ın bu sözlere önce üzüldüğünü, sonra da öfkelenildiğini tahmin edebiliriz.

¹⁵ Kazıyev, a.g.m.

¹⁶ İmamât Yönetiminde en üst derecede olan naiblere "Mudir" unvanı verilirdi. Bu unvan sadece dört naibe verilmiştir. "Mudirlik" de mudirin yönetim alanı veya mudirin makamı anlamına gelir. Bu kelimelerin Türkçe karşılıkları "müdür" ve "müdürlük"tür. Ama biz Kafkasya'da kullanılan formunu muhafaza etmeyi uygun gördük.

Moşe Gammer de ufak tefek farklılıklarla aynı bilgileri veriyor. Hacı Murat'ın Tabasaran seferinden kısa bir süre sonra Tabasaran'dan bir heyet geldi ve Hacı Murat'ın hareketleriyle ilgili olarak Şamil'e şikâyetle bulundu¹⁷. O andan itibaren İmam ile naibin arasında belli bir mesafe oluştu. Bu olaylardan önce de Hacı Murat Şamil'in halefi konusunda zamansız bir tartışma başlatmıştı. Bu da fitne erbabına malzeme oldu. Ayrıca Şamil'in tüm zaferlerinde ona sadece teşekkür edildiğini, oysa bunlarda en büyük rolün kendisinin oynadığını kabul edilmesini söylemesi de gereksizdi ve soğukluğu derinleştiren bir davranıştı. Bunun üzerine İmam Hacı Murat'ın görev yerini bir başka mahalle kaydirdi ve yerine onun uzaktan akrabası olan Avarlı Fatali'yi atadı. İmam Hacı Murat'tan tüm mal varlığını Beytülmale bırakmasını istedi. O da savaş ganimeti dışındaki özel mülkünün kendisine ait olduğunu ve vermeyeceğini beyan etti. Onlar ihtilafı silahlı çatışma raddesine getirdiler, ancak kısa sürede uzlaşma sağlandı. Buna rağmen Hacı Murat'ın üzerinden ortaya atılan ve İmam için hoş olmayan düzmece dedikodular toplumun huzurunu tehdit etmeye başlamıştı. Şamil Çeçenistan'ın Auturi şehrinde Danışma Meclisini toplantıya çağırdı ve Hacı Murat meselesini tartışmaya açtı. Katılımcılar görüşlerini sundular. Neticede Hacı Murat ihanetle suçlandı. Konsey gizlice idam kararı aldı, fakat orada bulunanlardan kimileri onu durumdan haberdar ettiler. 25 Kasım 1851'de Hacı Murat Ruslara iltica etti¹⁸.

Abdurrahman Gazikumukî "Hatıralar" isimli Arapça el yazma kitabında Hacı Murat'la ilgili olarak çok değişik bilgiler vermektedir. Hadiselerin baş aktörleri pozisyonunda olan Şamil, Cemaleddin Gazikumukî ve Gazi Muhammed ile her an görüşme ve onlara soru sorma imkânına sahip olan yazarın anlattıklarının doğruluk payının yüksek olduğunu kabul ettiğimiz için mumaileyhin eserinde verilen bilgilerden geniş biçimde yararlandık. Ona göre, Savaşlarda ün kazanan Avarlı Hacı Yasul Muhammed'in Avarlara naib olarak atanmasından sonra Hacı Murat karışık duygular içinde iken onun 500 muharip arkadaşı Şamil ile mücadele etme niyetiyle Batlaiç'te toplandı. İmam, Hacı Murat ve destekçilerinin niyetlerini öğrenince, bir askerî birlik

¹⁷ 31 AKAK. T. Kh, c. 544-545; 10 let, c. 35, 39-40; Soltan, 1852-1853, 486-494.

¹⁸ Gammer, a.g.m.

teşkil ederek Hacı Murat'ın tahkim ettiği Batlaiç'i muhasara altına aldırdı; getirilen havan topları köyün çevresine yerleştirildi. Bu hadiseler kalplerde derin endişeye sebep oldu: "Artık vaziyet düzelmeyecek" deniliyordu. Özellikle Dargo Gazileri arasında her türlü düşünce ve endişe hâkimdi. İki kişi yolda karşılaşıncı Hacı Murat'ı konuşuyordu. Şamil Müridler arasında iç ihtilaflarımız ve şüphelerimiz hakkındaki fısıldaşmaları öğrenince bizzat Dargo-Vedeno'dan Hunzakh'a gitti. Hacı Murat'ın takipçileri birkaç gün muhasara altında tutuldular. Sonra ünlü âlimler harekete geçtiler ve Hacı Murat'ın İmam'dan af dilemesi için araya girdiler. Onlar uzlaşma istiyorlardı. Bu amaçla Hacı Murat'ı Şamil'e götürmeye karar verdiler, ona sağduyulu ve samimi davranmasını tavsiye ettiler.

İmam'ın askerleri Hacı Murat'ın çevresini büyük toplarla kuşatmasına rağmen insanlar endişe içindeydiler. Onlar diyorlardı ki: Şayet Hacı Murat bize saldırıya geçerse kuşkusuz onun kaçması için hemen aramızda yol açarız. Ama o bunu yapmadı.

Bu arada Knyaz Orbeliani Hacı Murat'a mektup göndererek doğru yolda olduğunu, Şamil'e baş eğmemesini, istediği takdirde muhasara edildiği köyün çevresine asker yığabileceğini bildirdi. Sonradan (içeriği bilinmeyen mektup duyulunca) Düzlük Dağıstan sakinleri arasında şu Kumukça darbimesel söylenmiştir: "Mal da kan da kart bolmas, eski düşman dost bolmas". Hacı Murat Knyaz Orbeliani'ye "Yardıma ihtiyacı olmadığını, çatışma çıkarsa takipçilerinin yeterli olduğunu" cevaben bildirdi. Ulema ve hatırlı insanlar araya girerek çatışma çıkmadan musâlaha sağladılar. Hacı Murat pişman olduğunu bildirmek ve af dilemek için Şamil'e gitti. İmam onu yeniden denemeye niyetli değildi. Lakin tekrar naibliğe atadı.

Böyle hoş bir durum sağlanmış iken hasetler ve bozguncular onların arasını üçüncü kez bozmak için fitne ateşini yine yaktılar. Onlar Hacı Murat'a gidip İmam'ın onu affetmediğini ve öldürme niyetinde olduğunu söylüyorlardı. Hacı Murat bu haberleri duyunca birkaç müridiyle doğrudan İmam'ın yanına gitmeye karar verdi. Bizim eve gelmeden önce Andi köyünde konaklamış. Dargo-Vedeno'da ise Şamil'in müridlerinden Yüzbaşı Urkaçlı Murtaza'nın evine misafir olmuşlar.

O her zaman olduğu gibi Şamil'e çıkmadan önce babama geldi ve duyduklarını anlattı. Benim annem-babam onu çok severler ve oğlumuz diye hitap ederlerdi. Babam ona "Yalancıların ve hasetlerin sözüne inanma, ben de inanmıyorum. Seni kimse öldürmek istemiyor." dedi. Ayrıca babam onu çok sevdiğini ve saydığını ifade ederek "Şamil ile kendi arasında gizli bir sır bulunmadığını" da yeminle teyid etti ve "kendine zahmet verme oğlum, kalbini ferah tut" diye de ekledi.

Sonra Hacı Murat İmam'ın huzuruna çıktı ve şunları söyledi: "Ey İmam! Doğrusu hasetler bana musallat oldular, nefes aldirmiyorlar. Onlar beni öldürmek istediğini söylüyorlar." Şamil bu söylenenlerin doğru olmadığını ifade ederek şöyle konuştu: Muhibirlerin sözlerine inanmayın, öldürmeyi bırakın, sana herhangi bir zarar bile verdirtmem. Benim, senin geçmişte söylediklerini unuttuğumu düşün, artık senin gibi bir naibim de olmadığı için çok üzgünüm. Vilayetimin tek kahramanını nasıl öldürebilirim!" Hacı Murat İmam'ın yanından rahatlayarak ayrıldı.

Bir ay geçmeden müfsidler ve bozguncular onu tekrar İmam'a gitmeye mecbur ettiler. O önce Andi'de bulunan İmam'ın oğlu Gazi Muhammed'e gitti, vaziyeti anlattı ve İmam'ın huzuruna onunla birlikte gitmek istediğini belirtti. Dargo'da buluşmak üzere ayrıldılar. Gazi Muhammed Dargo'ya dönerken yarı yolda İmam'ın önde gelen müritlerinden Hunzakhlı Alihan'la karşılaştı. O Gazi Muhammed'i yolun kenarına çekerek kulağına fısıldadı: "İmam bana Hacı Murat'ı bulduğum yerde öldürmemi emretti. Onu öldürmek için buradayım." Gazi Muhammed de ona şöyle dedi: "İmam'a geri dön ve bizim ona geleceğimizi söyle." O da "Hacı Murat'ı öldürmeden dönmeye ruhsatım yok." dedi. Gazi Muhammed kızgın bir biçimde kelimelerin üzerine basarak şöyle dedi: "Benden uzaklaş! Bu sözler ağzından bir daha çıkarsa seni öldürürüm! Eğer ben sana geri döneceksin dediysem, dönmek zorundasın, çünkü o (Hacı Murat) bu sıralarda İmam'a gidecek. Şayet İmam onu öldürmek istiyorsa, bırakın ben döndükten sonra Dargo'da öldürelim!" Alihan oradan geri döndü. Gazi Muhammed ile Hacı Murat Dargo'da buluştular ve birlikte İmam'a gittiler. Gazi Muhammed ona Hunzakhlı Alihan'dan duyduklarını naklederek şöyle dedi: "Müfsid insanlar ona huzur vermiyorlar, bu yüzden o ve ben birlikte geldik, ona güvence verin."

İmam, Gazi Muhammed'e şöyle dedi: "Ona daha önce öldürülmeyeceğini ve hiçbir kötülük yapılmayacağını söylemişim." Gazi Muhammed'in Hunzaklı Alihan'dan duydukları hakkında da İmam: Bundan sonra bu gibi insanlara inanmam, zira onlar dürüstlüğünden ve güvenilirliğinden emin olduğum Hacı Murat'a kara çalıyorlar. Sonra ona (Hacı Murat'a) döndü ve dedi: "Sen de Gazi Muhammed gibi benim oğlumsun. Ben seni sevdim ve seviyorum. Şayet ben kendi oğlum Gazi Muhammed'i öldürürsem, seni de öldürürüm! Düşmanların dediklerine bakıp üzülme gerek yok. Onlar muhakkak senin kötülüğünü istiyorlar. Şimdi hayallerden ve hayaletlerden arınmış olarak kendi evine dön."

Hacı Murat Gazi Muhammed ile birlikte huzurdan ayrıldı ve evine döndü. Sakin bir şekilde yaşamaya devam etti. Birkaç ay müddetle ihtiyaç duyduğunda İmam'ı ziyaret edip geri döndü. Bir gün Dargo'ya giderken yolda bir atıyla karşılaştı. O kişi "yolculuk nereye" diye sordu. Hacı Murat "İmam'a gidiyorum." dedi. Atlı şöyle konuştu: "Sen ne tür bir aptalsın! İnsan kendi ayağıyla ölüme gider mi?" Hacı Murat'ın zihni karardı, düşünceleri çeşitli yönlere dağıldı, gitmek veya geri dönmek hususunda kararsızlık içinde kaldı. Sonunda Çeçenistan'ın Çakhkeri nahiyesine gitmeye karar verdi¹⁹.

Havjoko A. Canbek İmam Şamil ile Hacı Murat arasına soğukluk girmesini, İmam'ın 'Naibler Meclisi'ni toplayarak kendisine halef belirlenmesini tartışmaya açması tarihine kadar götürür. İmam kendisinden sonra kimin İmam olacağı hakkındaki dedikodu şeklindeki söylentileri kesin olarak bitirmek amacıyla naiblerini Dargo'da toplantıya çağırdı. Hacı Murat da kendi kadısı Dibir İnkaçilav ile beraber davete icabet etti. Toplantıyı açan İmam, Vatan uğrunda yapılan mücadelede gösterilen gayret ve mertliğe teşekkür ederek geçmişteki faaliyetini uzun uzun anlattı ve şimdiki halde dağlıların vaziyetinin çok kuvvetli olduğunu, Ruslar tarafından bir tehlikenin varit olmayacağını belirtti ve nutkunu şu sözlerle bitirdi: Artık ben ihtiyarladım, İmamlık vazifesini yapmak bana zor geliyor. Bugünden itibaren vazifeyi oğlum Gazi-Muhammed'e devretmeyi muvafık buluyorum."

¹⁹ Gazikumukî, a.g.e.

Hazır bulunanlardan kimse itirazda bulunmadı. Yalnız Hacı Murat söz istedi ve İmam'ın tekmiil efsanevî ve kahramanca faaliyetlerini anlatarak İmamın çekilmesi halinde dağlıların durumlarının çok sarsılacağını kaydetti ve en son olarak şunları ilave etti: "İmam, sen imamlık vazifesini yapamayacak kadar yaşlı değilsin. İmamlığı kendi oğluna şimdi devretmesen de o senin vefatından sonra pek kolay imamlık payesine çıkabilir. Sağ oldukça İmamlığı kendi elinde bulundurmalısın."

Toplantıdan sonra Hunzah'a dönen Hacı Murat güya şöyle demiş: "Şamil daha hayatta iken imamlığı kendi oğluna devretmek istedi, acaba Dengau'un (Şamil'in babası) İmamlığa geçme hakkı var mıydı? Şamil'in vefatından sonra imamlık vazifesini cesurlardan biri, kılıcı daha keskin olan biri üzerine alır."

Hacı Murat'a refakat eden Dibir İnkacılav geri dönerek bu sözleri İmama söylemiş. Rivayete göre bu adamın Hunzah Naibliği mevkiinde gözü varmış. Bu vakadan sonra İmamın şüphesi daha da artmaya başlıyor. Bir müddet sonra Hacı Murat'ı vazifesinden tart etmeğe karar vererek yerine Fatali Han'ı tayin ediyor. Hacı Murat da hiçbir mukavemet göstermeden naibliği Fatali Han'a teslim ederek Botlikh aulda yerleşiyor. Bir müddet sonra Hacı Murat Botlih'den kendi köyü Tselmes'e geçiyor. 85 yaşındaki annesi ile eşi Sana, oğulları Abdül-Kadir ile Gulla, kızları Samishan, Bahu, Baltika ve Kitlilay'ı da kendi yanına alıyor. Mikki Haydarbek, Ali Muhammed, Hamzalan, Eldar, Hacı Muhammed, vd. yakın dostları da Hacı Murat'ın bulunduğu Tselmes'e taşınıyorlar. Tselmes'te İmam'ın münasebatında bir değişiklik husule geleceği ve neticede Hacı Murat'ı tekrar aktif göreve davet edeceği zamanı beklemeğe karar veriyorlar. Fakat zaman geçiyor, beklenen değişiklik husule gelmiyor. Bilakis, fitnecilerin Hacı Murat'la İmam'ın arasını tamamen açmaya çalıştıkları ve bu işte muvaffak oldukları haberi geliyordu. Bunun üzerine Hacı Murat, karısı Sana'nın doğum yeri olan ve o dönemde ne İmamat'a ne de Ruslara ait olmayan Gekhi auluna taşınmaya karar veriyor²⁰.

Hacı Murat Donogo, Şamil ile arasına soğukluk giren Hacı Murat'ın gösterdiği reaksiyonu doğru bulmuyor. Zaman zaman başka naiblerin

²⁰ Havjoko, a.g.m.

de Şamil'in gazabına uğradıklarını, görevden alınca ona karşı gelmeyip kendi köylerine çekildiklerini ve sessiz bir hayat yaşadıklarını, Teletli Kabet Muhammed ile Karatlı Halbats Dibir'in buna örnek olduklarını hatırlatarak Hacı Murat'ın böyle yapmadığını Ruslara iltica ettiğini bildiriyor ve bunu ihanet olarak değerlendiriyor²¹. Diğer birçok yazarlar ise Hacı Murat'ın, eşinin memleketi olan Gekhi'ye gidip orada sessizce yaşamak niyetinde olduğuna, ancak olayların sürüklenmesiyle Ruslara iltica etmek zorunda kaldığına inanıyorlar. Bize göre her iki ihtimal de mümkündür. Hacı Murat'ın son hareketi, onun Ruslara istemeden iltica etmek zorunda kaldığına, bunun sebebinin de kendisini kurtarmak değil, aile efradını kurtarmak ümidi olduğuna delil sayılabilir.

Hacı Murat'ın Bilinmeze Yolculuğu

Havjoko A. Canbek Hacı Murat'ın Avarya'dan gizlice ayrılıp Çeçenistan'ın Gekhi kasabasına doğru kaçış yolculuğunu ayrıntılarıyla anlatmıştır. Onun ifadesine göre, Hacı Murat, uzun uzadıya düşünmeden yola çıktı. Ailesi daha sonra hareket edecekti. Refakatinde 9 kişi bulunuyordu. Bu yolculuk gizli tutulmasına rağmen, Fatali Han hareket haberini duymuş ve İmama bildirmişti. Bunun üzerine İmam, Hacı Murat'ı yakalamaları için Gekhi'ye giden yollar üzerinde adamlar bulundurulmasını emretti. Hacı Murat, yolda İmam'ın sabık veznedarı Murtaz Orkanginskiy'e rastladı ve kendisi hakkında alınan meclis kararını ondan öğrendi. Hacı Murat ve arkadaşları ihtiyat tedbirlerini alarak selamete Çeçenistan'da bulunan Makkaiç auluna ulaştılar. Makkaiç'den Şali'ye giden yol üzerinde bir nöbetçi ile müsademe ederek geçmek mecburiyeti hâsıl oldu. Hacı Murat, Şali'de dostu Burşik'in yanında kaldı ve aynı günün gecesi dostunun vermiş olduğu bir kılavuzun refakatinde yoluna devam etti. Şali yakınlarında İmam'ın emrini icra için küçük bir müfreze başında gönderilen Çirkeyli Kolsuz Muhammed'e rastladılar. Muhammed ise Hacı Murat'ı tevkif edeceğine, bilakis ona daha fazla emin bir yol gösterdi. İhtiyatı elden bırakmayan Hacı Murat, Kolsuz'a itimat etmeyerek başka bir yoldan gitti ve az sonra yeni gözetçilerle karşılaştılar. Gözetçiler yolcuları yayılım ateşiyle karşılayarak geri dönmek mecburiyetinde bıraktılar. Yolcular akşama doğru Argun'dan

²¹ Donogo, a.g.y.

geçmeğe muvaffak oldular ve gece yarısı Gekhi auluna 35 km mesafede bulunan büyük ormana kadar geldiler. Hayvanlarının ve kendilerinin yorgunluğuna bakmayarak yola devam etmeye karar verdiler. Az sonra da yolu kaybettiklerinin farkına vardılar ve geceyi ormanda geçirip ertesi akşam yola çıkmayı kararlaştırdılar.

Gecenin bir kısmını ve bütün gündüzü ormanda geçirdikten sonra ortalık kararınca tekrar yola çıktılar. Şafaktan bir saat evvel saman yığınlarının bulunduğu büyük bir tarlalık alana vardılar. Samanın kime ait olduğunu bilmeden yola devam ettiler. Birden yerin altından çıkar gibi Rus askerleri peyda olarak atlı yolcuları ihata ettiler ve silahlarını onlara çevirdiler. Tabii, mukavemet mevzu bahis olamazdı. Muhakkak başka bir yol bulmak lazımdı. Hacı Murat da adi bir esir vaziyetine düşmemek için “gönüllü olarak Ruslara teslim olan birisi” rolünü oynamaya karar verdi. İsmi söyleyerek, askerlere kendisini kumandanın yanına götürmelerini söyledi. Samanın kime ait olduğu da burada anlaşıldı: Saman yığını Şah-Girey (Vozdvijenskiy) kalesi Rus garnizonunun imiş ve askerler de samanı koruyorlarmış. Burası kalenin 4-5 km uzağındaydı. Böylece Hacı Murat, kendi arzu ve planını gerçekleştiremeyince saygın bir mülteci vaziyetinde düşman tarafına geçmiş oldu²².

Tabiatıyla bu şeklen böyleydi, gerçekte harp esiriydi. Hakikat halde Hacı Murat'ın hareketi hukuken iltica tanımına giriyordu. Ama ilk andan itibaren, zımnen de olsa azılı bir tutsak olarak kabul edilmiştir. Gerek bir yerden bir yere naklinde gerekse günlük hayatında çok sayıda silahlı muhafızın kontrolü altında tutulmuştur.

Şapi Kaziyev'in eserinde verilen bilgiler Canbek Havjoko'nun verdiği bilgilerle örtüşüyor. Sadece Auturi'de toplanan Devlet Konseyi'nin meseleyi Yüksek Mahkemeye havale kararı farklı bir tespit olarak dikkat çekiyor. Kaziyev'in eserinden edindiğimiz bilgilere gere, Hacı Murat ile ilgili tartışmalara son vermek ve meseleye kati çözüm yolu bulmak amacıyla İmam Şamil 1851 yılı sonbaharında Çeçenistan'ın Auturi aulunda Devlet Konseyini toplantıya davet etti. Konsey Hacı Murat meselesinin hallini Yüksek Mahkemeye havale etti. Hacı Murat'ın kendi mevkiine oturması için de İmam'a gitmesi kaçınılmaz

---

²² Havjoko, a.g.m.

bir durumdu. Bu arada Hacı Murat gizlice Gekhi'ye gitme düşüncesinden vaz geçmiş değildi. Keza Ganimetlerden kendi hissesine düşen kısmını da kendi insanlarına bırakmaya karar verdi. Sonunda bir kısmını Fatali Han'a, kalanını da müridlere gönderdi.

Hacı Murat Auturi yolunda iken habercileri Şamil'in onu hain olarak idam ettireceğini bildirdiler. Hacı Murat hemen yolunu değiştirip Çeçenistan'ın batı bölgesindeki Gekhi auluna gitmeye karar verdi. Burası eşinin doğum yeri ve memleketiydi. Ama yollar bloke edilmiş vaziyetteydi. Bir gece pusuya düştüler. Dağlılar düşkün vaziyetteki Büyük Savaşçı'ya silah çekmek istemediler. Hattâ onu uyararak güvenli yol tarif ettiler. Hacı Murat pusular kurularak avlanacak bir kurt gibiydi. Kimseye güvenmiyordu, hattâ biraz önce Dağlıların tavsiye ettikleri yolun da pusu olabileceğini düşündü. Argun ırmağına ulaşmaya çalışırken yanlış yola saptılar. Ama zor da olsa başardılar ve Roşin orman arası boşluğuna geldiler. Bura ile Gekhi arasında az bir mesafe kalmıştı. Biraz dinlenmeye karar verdiler, ama silah sesleri duyuldu. Yakında bulunan Vozdvijenny kalesini garnizonuna ait askerler Hacı Murat'ın takımına ateş açtılar. Hacı Murat'ın kader arkadaşları savunmaya hazırlanırken onun aklına bir fikir geldi: Kendiliğinden gidip teslim olursa esir muamelesi görmez ve aile efradını getirtmek için bir imkân doğabilirdi. Kendini tanıttı ve yerel yetkililerle görüşmek istediğini bildirdi.

Beklemediği bir haberle karşılaşan yerel askerî kumandan Polk Semen Vorontsov ilk önce buna inanmadı. Kafkasya Genel Valisinin Oğlu olan kumandan hemen Ünlü Savaşçı ile buluşmaya gitti. Knyaz Vorontsov bu müstesna mülteciyi kaleye gönderdi. "Şamil'in Yarı" sayılan ve adı Kafkaslarda ürperti uyandıran Hacı Murat'ın yakalandığı şans eseri duyulmamıştı.

Rus Çarı Nikolay I, Vorontsov'un Hacı Murat'ın durumunu açıklayan raporunun altına şu notu düşmüştür: "Tanrıya şükür, harika bir başlangıç!" Gen Vorontsov hatırlı sığınmacıyı Şamil'in karşısında politik bir güç olarak Kafkasya'da tutmayı uygun gördü. Çar Nikolay Gen Vorontsov'un umudunu paylaşmadı, ama Hacı Murat'ın sorumluluğunu Genel Vali'ye bırakmayı uygun gördü. Sonunda Knyaz Gen Vorontsov'un yaveri Vozdvijenskiy'e geldi ve Hacı Murat'ı sade bir esir

olarak değil de önemli ve onurlu bir şahsiyet olarak teslim aldı ve Tiflis'e götürdü²³.

Tiflis ve Sonrası

Tiflis tanınmış kahramanı merak ve heyecanla bekliyordu. Tiflisliler hayallerinde silahlı Müritleriyle sert ve vahşi görüntülü bir gerilla liderini canlandırarak beklemişlerdi, ama hayal sukutuna uğradılar. Karşılarında ellerine bukağı vurulmamış kederli bir insan vardı. Vorontsov Hacı Murat'ı sıcak ve neşeli bir görüntü vererek kabul etti. Hattâ onu Tiflis Sarayında tertiplemediği baloya bile davet etti. Muhtemelen ünlü muharibin budan büyük zevk alacağını sanıyordu. Sonradan bir ressam Hacı Murat'ın balodaki duruşunu resim haline getirmiştir. Aslında Rusya'nın Hacı Murat'tan bir beklentisi yoktu. Şamil cephesinde de fazla bir endişe yoktu. İnsanlar kendi kendini harap ettiği için ona üzülyorlardı. Hacı Murat ise ailesini düşünüyordu. Kendisine tahsis edilen ikametgâhta tam bir yalnızlık hissi içinde gün geçirmeye başladı. Ziyaretçi kabul etmiyordu. Herhangi bir istekte bulunmuyordu. Vaktini namaz kılarak, zikir yaparak, oruç tutarak geçiriyordu. Büyük bir elem içindeydi. Çok geçmeden de hastalandı, sıkıntılı günler yaşadı. Biraz iyileşince Grozny'ya gidip ailesini kurtarmak için Başkumandandan izin istedi. İsteği kabul edildi ve onu güçlü bir muhafız birliğinin koruması altında Grozny'ya gönderdiler. Hacı Murat orada ailesini kurtarmak için hiçbir çare bulamadı²⁴.

Tasarladığı yollarla ailesine kavuşamayacağını kati olarak anlayan Hacı Murat o sırada Şalî'de bulunan İmam'a mektup yazıp ailesinin gönderilmesini rica etti. Ama İmam'ın cevabı çok sert ve katiydi: "Ahmak, sen Müslümanlıktan irtidat ettin (döndün). Ben de senin gibi budala değilim ki çoluğunu-çocuğunu göndereyim de onların da senin gibi olmalarına sebep olayım"²⁵.

Böylece ailesine kavuşma ümidini kaybeden Hacı Murat meyus ve mükedder vaziyette Tiflis'e avdet etti.

²³ Daha fazla bilgi için bkz. el-Karakhî, *a.g.e.*, s. 198-200; Gazikumukî, *a.g.e.*; Baddeley, *a.g.e.*, s. 415-416; Havjoko, *a.g.m.*; Gammer, *a.g.m.*; Kaziyev, *a.g.m.*

²⁴ Baddeley, *a.g.e.*

²⁵ Karakhî, *a.g.e.*, s. 200.

Nukha, Firar ve Yiğidin Vurulup Toprağa Düşmesi

Rus kaynakları Hacı Murat'ın Rus ordusunda görev almak istediğini, Knyaz Vorontsov'un durumu Genelkurmay ve Çar'a ilettiğini, Gen Argutinskiy'nin Dağıstan'daki kuvvetlerine katılmasına izin verilinceye kadar, ibadetlerini rahatça yerine getirebileceği bir yer olan ve Lezgi Kordon Hattında bulunan Nukha'ya gönderilmesini istediğini ve bunun kabul edildiğini bildiriyorlar. Hacı Murat şimdiki ismi Şeki²⁶ olan ve Lezgilerin yoğun olarak yaşadıkları tarihi kasabada kendini tefekküre verdi. Geçmişteki hatalarını sorguladı. Rusların sureta iyi davranmalarına rağmen samimi olmadıklarını, ona güvenmediklerini, çeşitli bahanelerle vakit geçirdiklerini iyice idrak etti. M. Gammer bu konuda şu tespiti yapmıştır: "Aslında Şamil Hacı Murat'ın kaçışından pek zarar görmedi. *Birincisi*, onun ailesi İmam'ın elindeydi; *ikincisi*, Rus tarafı bu ikinci ilticaya çok dikkatli yaklaşıyordu. Vorontsov Hacı Murat'a güvenmek hususunda tereddütlüydü ve onu altın kafes içinde tutmayı ve Avarların reaksiyonunu beklemeyi uygun gördü"²⁷.

Hacı Murat da öz dağlarında heyecan verici hareketli hayatını özlemişti. Keza yüreğinde Ailesine kavuşma ümidi tekrar dayanılmaz bir hâl almıştı. En sonunda kaçmaya karar verdi. Aslında Hacı Murat'ın Dolgorukov'un Güney Dağıstan'daki Tümeninde vazife alma talebini "kaçmak için bir plan" olarak da yorumlamak mümkündür. Zira onun kendi milletine silah çevirmesi akla son gelecek bir ihtimal bile değildi. Ruslar da bunu biliyorlardı.

Başkumandanın kendisiyle birlikte kalmasına özel izin verdiği beş sadık nökeri ve altı Kazak refakatçiyle at gezisine çıktığı bir gün kaçma kararını uygulamaya koydu. Akşam karanlığı çökmeye başlarken Hacı Murat yanındaki subayı tabancasıyla vurdu, arkadaşlarından biri de Kazaklardan birini öldürdü ve küçük süvari müfrezesi hızla oradan uzaklaştı. Rusların şansına o esnada Nukha'nın garnizon kumandanı olan Yrb. Karganov çok akıllı bir hareketle firarileri çok sıkı kontrol altında bulundurulan ana yollarda aramadı. Hacı Murat'ın 1850 yılında

²⁶ Nukha, Güney Dağıstan'da Zakatal'ın 65 km güneybatısında yer alan, genelde Lezgilerle meskûn, oldukça büyük bir yerleşim yeri idi. SB. döneminde Zakatal ile birlikte Azerbaycan'a dâhil edildi. 1968 yılında Azerbaycan Hükümeti Nukha'nın adını Şeki olarak değiştirdi.

²⁷ Gammer, a.g.m.

Barbaratminskaya kalesine yaptığı baskından geri dönerken kullandığı düzlük alanlardan geçen tâli yollara saptığını düşünerek takipçi müfrezelerini o taraflara yönlendirdi. Kaçıştan iki gün sonra 23 Nisan 1852 günü firarilerin yerleri tespit edildi ve çok kalabalık milis birlikleriyle etrafları sarıldı. Gerilla harplerinin büyük ustası talihsiz Hacı Murat ve beş sadık nökeri önce tüfekle, sonra da kılıçları ve kamalarıyla sonuna kadar savaşarak hayatlarını kaybettiler. Rus-Kazak milislerin süngü darbeleriyle delik deşik olup vatan toprağına düştüler. 24 Nisan'da Vorontsov onun için şu sözleri sarf etmiştir: "Hacı Murat yaşadığı gibi cesurca öldü. Onun hırsı cesaretine denkti. İkinin de sınırı yoktu"²⁸.

Medeni Geçinen Rusların Hacı Murat'ın Başını Kesmeleri

J. F. Baddeley Hacı Murat'ın cesedinin akıbeti hakkında şu tespitleri yapmıştır:

"Hacı Murat'ın cesedi, Nukha'ya getirilip halka teşhir edildiği zaman herkes müzik eşliğinde şarkılar söyleyerek ve sevinç çığlıkları atarak bu olayı kutladı. Çünkü uzun yıllar bu müthiş gerilla lideri onlar için korkulu bir rüya ve hayatları üzerinde de bir tehdit unsuru olarak kalmıştı. Vorontsov'u şüpheye mahal bırakmadan ikna etmek için kesilen başı, Tiflis'e gönderildi. Oradan da St. Petersburg'daki ünlü askerî doktor Pirogov'a yollandı. *Aslında onun yerine, cesaretin evi sayılan kalbinin gönderilmesi daha doğru olurdu!* Böylece Ruslar, en korkunç düşmanlarının birinden daha kurtulmuş olurlarken Şamil de (Hacı Murat'ın) tamamen kendi hatası yüzünden, en cesur ve başarılı naibini yitirmiş bulunuyordu. Gerçekten Hacı Murat adı, onun düşmana karşı savunduğu dağlarında ve talan ederek yağmaladığı ovalarda çok uzun bir süre varlığını sürdürecektir. Daha sonradan öğrendiğime göre Tolstoy, ölümünden sonra yayınlanmak üzere başkahramanı Hacı Murat olan bir (uzun) hikâye kaleme almıştır. Gelecekte, ortalığı kasıp kavuran bu ünlü Avar muharibin usta elle çizilmiş portresi dünya okuyucularıyla tanışmış olacaktır"²⁹.

²⁸ Baddeley, *a.g.e.*, s. 416-417.

²⁹ Baddeley, John. F., *Zavoyevaniye Kavkaza Russkimi 1720-1860*, Tsentrpoligraf, M., 2011, s.176-178. L. Tolstoy "Hacı Murat" isimli uzun hikâyesini uzun bir zaman aralığında yazdı (1896-1904). Anlaşıyor ki mevzuya konsantre olamamış. Onun anılan

A. C. Havjoko'nun vardığı sonuç da şöyledir: “Haci Murat hain bir şahsiyet olmaktan çok uzaktı, en mühimi şu ki, halk rivayetleri onun hatırasını her hususta hürmetle anıyor. Halkın nazarında Haci Murat, tamamen tesadüfi olarak, kaza ve kaderin bir cilvesi neticesinde düşman saflarında bulunmuştur. İlk fırsatta geri dönmek için gayret etmiş ve bu yolda bir kahraman, soylu bir erkek ve gerçek bir Dağlı gibi ölmüştür. Haci Murat’a ait bir hatıra olmak üzere Haci Murat’ın sefer nişanı, flaması, seccadesi, kumğanı/ibriği, sefer yemek takımı ve ölümünden bir müddet evvel yapılmış bir resmi Dağıstan Müzesi’nde muhafaza edilmektedir”³⁰. Haci Murat’ın Zakatal ile Nukha/Şeki arasında yer alan Kakh ilçesinde bulunan kabri ihtiram gösterilen bir ziyaretgâhtır ve yerel halk tarafından tazimle ziyaret edilmektedir³¹.

Rusya’ya gönderilen başı ise 165 yıldan beri geri getirilmemiştir. Artık iskelet haline geldiği muhakkak olan kafatasının akıbeti de bilinmemektedir. Her ne kadar kafatasları müzesinde ona ait olduğu söylenen bir kafatası varsa da bunun doğruluğu meşkûktur.

Haci Murat Hadisesinin Kısa Tahlili

Kafkas Millî Azatlık Hareketinin önder şahsiyetleri, hamasî kahramanlık yöntemiyle netice alınamayacağını, Millî Birlik oluşturacak bir ideoloji çerçevesinde manen ve maddeten birlik teşkil ederek mücadele etmenin şart olduğunu kavramış insanlardı. Bu birleştirici manevi güç, İslam temelinde şeriat esaslarına dayalı Nakşibendi Tarikatının “aksiyon ideolojisi” haline getirilmiş bir şubesi olan “Müritlik Öğretisi” idi. Kazi Muhammad, Hamzat Bek, Şamil, Akhberdilav Muhammed, İgalli Said, Kabed Muhammed, Nur Muhammed, Taşav Haci, Şuayip Molla... gibi rükün seviyesindeki öncüler İslam dinine bağlı, Müritlik ideolojisine gönül veren kimselerdi.

---

eserini tanınmamış bir yazar yazsaydı hiç dikkat çekmeden unutulup giderdi. Tolstoy yazdığı için büyük ilgi gördü. Bize göre, güzel bir hikâye, fakat tarihi gerçeklere erişme açısından kaynak olamaz. J. F. Baddeley “Kafkasya’nın Ruslar Tarafından Fethi, 1720-1860” isimli eserinde Haci Murat Hadisesini birkaç sayfede Tolstoy’dan daha tarafsız ve daha doğru bir şekilde anlatmıştır. Tolstoy’un hikâyesi de vasiyete uyularak onun 1910 yılında ölümünden 2 yıl sonra basılmıştır. Kitabın yazarı Tolstoy olunca belli başlı dünya dillerine çevrildi ve sayısız miktarlarda basıldı. Hâlâ en çok okunan kitaplar arasındadır.

³⁰ Havjoko, a.g.m.

³¹ Kaziyev, a.g.m.

Bunlar ve bunlardan sonra gelen naiblerin büyük ekseriyeti Kafkas Azatlık Gazavatlarında şehid düştüler. Mücadele ilerledikçe başka cihetlerden de katılanlar oldu. Bunların başında Hacı Murat ile Danyal Sultan gelir.

Hacı Murat başlangıçta Müritlik Hareketinin karşısında yer almıştır ve Tarikat rahle-i tedrisinden geçmemiştir. İmam Hamzat suikastına fiilen dâhil olması müridlerin kalplerinde derin iz bırakmıştır. Sözü kısası çekirdekten yetişme ve rahle-i tedristen geçme bir mürid değildir. Hal böyle olunca zaman zaman adat ve yerel teamüllere dönme temayülleri göstermiştir. Akınlarda esir alma ve aşırı ganimet toplama dürtüsü buradan gelmektedir. Mesela en kıdemli naiblerin başında gelen Akhberdilav Muhammed'de böyle bir temayül yoktur. Mezdegu baskını sırasında ele geçirilen esirler arasında bulunan Ermeni tacirin kızını ganimet olarak kendine ayırmamış ve getirip İmamat İdaresine teslim etmiştir.

Hacı Murat eşi menendi olmayan cesur bir insandı. Ölümünden korkmadığı için en tehlikeli baskınlara gözünü kırpmadan gitmiştir. Ama iyi bir erkâniharp değildi. Onun yöntemi müfrezesini geriden yönetmeye değil, en önde ileri atılarak gerisindekilere cesaret ve metanet vermeye dayanıyordu. Bu yüzden nizami Rus birlikleri karşısında başarılı olamamıştır. Buna karşılık Ahberdilav, Cevat Han ve Şuayip Molla Rus kuvvetlerini zaman zaman hezimete uğratmışlardır. Bu hezimetlerden biri de Gen Grabbe'nin Dargo Seferi sırasında aldığı ağır yenilgidir.

Öte yandan Hacı Murat'ın ruhî ve asabî yapısının oldukça istikrarsız olduğunu söylemek mümkündür. Karmaşık hadiseler karşısında soğukkanlılığını koruma hususunda zaaf göstermiş ve fevri reaksiyonlar ortaya koymuştur. Bu yüzden fitne-fesat erbabının getirdikleri çarpıtılmış sözler ve yalan haberler karşısında çabucak yıkılmış ve sükûnetini muhafaza etmekte zorluk çekmiştir. Mesela, İmam'ın huzurundan fevkalade mutmain olarak çıkıyor ve yolda karşılaştığı bir müfsidin sözleriyle kendini kaybediyor. Aynı şekilde derin düşünemediği, doğru kişilerle istişare edemediği ve sabırsız olduğu için çoğu zaman yanlış karar vermiştir. İşte bu ruhi yapısından ve istikrarsız kişiliğinden dolayı Kafkas İmamat Devletinin Başına (İmam Hamzat) karşı düzenlenen suikasta gözünü kırpmadan katılmıştır.

Geçici olarak getirildiği Hunzakh yöneticiliğinden alınmasını içine sindiremeyip Aslan Han ile mücadeleye girişmiş, en sonunda işi Han'ın dul eşini esir alıp köle gibi satma raddesine kadar getirmiştir. Yıllarca İmamlara karşı birlikte hareket ettiği Ruslardan vefasızlık görünce de ilk fırsatta kaçıp İmam Şamil'e sığınmıştır. Şamil'in yanında pek çok baskınları ve vur-kaç saldırılarını büyük bir başarıyla yöneterek devlet hazinesine katkı sağlamış ve düşmanlara korku salmıştır. Ama hiçbir zaman Akhberdilav gibi, Şuayip Molla gibi, Cevat Han vs. naibler gibi kumandanlık vasfı ortaya koyamamıştır.

Bütün bu eksik yönlerine rağmen cesareti, ataklığı ve müthiş gerilla savaşıllığı ile halka ve İmamat ordusuna moral kaynağı olmuştur. 10 yıl süreyle İmam'ın yanı başında İmamat'a ve Millete hulûs-ı kalple hizmet etmiştir. Bunda İmam'ın üstün yöneticiliğinin büyük payı vardır. Ne zaman ki Rus ajanlarının tahrikleri ile "İmam'a Halef" tartışması başlamıştır, ondan sonra Hacı Murat bu ajanların yönlendirdiği Ruble maaşlı münafıkların yoğun baskılarına maruz kalmış ve fitnelere alet olmaktan kendini kurtaramamıştır. Neticede İmam'la arasına fitne-fesat erbabının girmesine mâni olamamıştır. Eskiden dikkat çekmeyen hataları, bundan sonra "suç" derecesinde abartılarak tahrikâta vasıta edilmiştir.

Tabiatıyla Hacı Murat gibi ruhi-asabî kişiliği zayıf bir şahsiyetin böyle bir krizi yönetmesi mümkün değildi. Sonunda sayısız baskınlarda ve muharebelerde hiç gözünü kırpmadan ölümün üzerine atılan Hacı Murat, İmam'ın gizlice kendisi hakkında ölüm kararı aldığını vehmederek yine yanlış yola girmiş ve düşmana iltica etme hatasını işlemiştir. Bir başka ifadeyle ömründe ilk defa ölümden korkmuştur. En sonunda kendi kendini sorgulayarak yanlış kararlar verdiğini idrak etmiş, sonunda eski korkusuz Hacı Murat canlanmış ve yaptığı hataları tamir etmek için harekete geçmiştir. Ama ne yazık ki düşmandan kurtulmayı başaramamış ve cesurca vuruşarak düşman kurşunlarıyla hayata veda etmiş ve yaptığı hataların faturasını ödemiştir.

Netice olarak Hacı Murat hataları ve savaplarıyla millî bir kahramandır ve Kafkas Millî Azatlık Mücadelesinin sembol isimlerindedir, unutulmazlar arasında yerini almıştır.

Kaynakça

Abdurrahman el-Gazikumukî, كتاب للذكريات (*Kniga Vospominaniy/ Hatıralar Kitabı*), Telif ve Yazım: Tiflis, 1285/1869, Baskı: Dağıstan Yayıncılık, Mahaçkala, 1997.

Azerbaycan Tarihi, Ugan Mağarası, "Muhas" Kulesi, "Gelersen-Gerersen" Kalesi, Hacı Murad'ın Kabri, Azerbaycan, Bakü, 8 Nisan/ korr. Trend Life Vugar İmanov/ <http://www.trend.az/life/tourism/2260725.html>.

Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, London, 1908.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Terc. Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Donogo, H. M., *Khaci Murad, Umer Otchayannım Khrabretsom "Haci Murad-Meyus Kahramanın Ölümü"*, <http://nohchalla.com/knigi/donogo-hadjimurad/17-2012-02-14-11-49-36.html>].

Gaci-Ali, *Skazaniye Ochevidtza o Shamil*, Pod red. V.G. Gadzhıyeva. 3-ye izd. (Hacı Ali. Şamil Hakkında Tanıklı Menkıbeler Ed. V.G. Gadzhıeva. Mahaçkale, 3. baskı, Makhachkala, 1995.

Gammer, Moshe, "Muslim Resistance to the Tsar", *Shamil and the Conquest of Chechnia and Dagestane*, London: Frank Cass, 1994.

Gammer, M., "Musul'manskoye Soprotivleniye Tsarizmu", *Shamil Zavoyevaniye Dagestana i Chechni*, M. Kron-Press, 1998.

Havjoko, Canbek, "Hacı Murad'ın Hayatı", *Severnıy Kavkaz-Ejemesyannıy Jurnal*, Fevral 1936, Nr. 22, Warszawa.

el-Karakhi, Muhammed Tahir, [*Barikatü's-Suyûf ed-Dağıstaniye fi ba'zı Ğazavatı'ş-Şâmiliye* (غزوات الشاملية في بعض قةالسيوف الداغستانية [Şamil'in Ğazavatında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması], Tahirü'l-Mevlevî tarafından Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Ğazavatı adıyla Osmanlıcaya tercüme edilmiş ve Sebilürreşad Kütüphanesi tarafından 1333/1915 yılında neşredilmiştir.

Kaziyev, Shapi Magomedovich, "İmam Şamil", *İzd. Molodaya Gvardiya*, M. 2010.

Mukhametov, Abdulla Rinat, "Zaçem Rossii Golova Khadzhi-Murata?", *Kavkazskaya politika*, 15: 34 23 Aprelya 2013.

Nevruz, Yılmaz, Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş, Cild: 3 (yayıma hazır metin), s.183-184.

Haci Murat Resimleri ve Tabloları

Haci Murat tablosu, http://st-georgecross.com/magazin?mode=product&product_id=1051142406

Haci Murat (G. G. Gagarin, 1848)

Hacı Murat (E. E. Lansere)

Hacı Murat'ın portresi (Mardanov Ekhtimal Nadiroviç)

Tolstoy'un "Haci Murat" isimli kitabının ön kapağı için yapılan resimlerden biri

Haci Murat (Foto: megabook.ru)

Haci Murat (Gravür, G.İ. Graçeva, 1886)

Hacı Murat (Gravür, G.İ. Graçeva, 1886)

**Hacı Murat'ın vurulup yere düşmesi (E. Evgeniy Lancere)
(Yanıdaki kalpaklılar Kazak milislerdir.)**

Hacı Murat'ın kesik başı

Haci Murat ve Muharip Arkadaşları (temsili resim)

Haci Murat'ın kabrinden iki görüntü. Birinci resimde kitabe var resim yok, ikincisinde kitabe yok, resim var. Mezarın bakımsızlığı dikkat çekiyor.